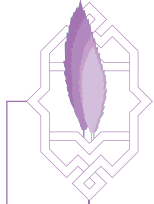

Hidden Treasure: The History and Fate of the waqfi Books of the Chaharbagh School of Isfahan, Emphasizing the Role of Sayyed al-Iraqain

Hamid Khalilian*

Abstract

The high status of the good tradition of book waqf as an expression of the spirit of charity in Islamic civilization and its major contribution to the establishment of libraries and the preservation of written heritage is very important. In this ancient tradition, motives such as gaining reward in the hereafter, spreading knowledge, and perpetuating the names of the waqifs (including princes and kings, scientists and scholars, and the masses interested in science) have played a central role. The article focuses on the unique collection of waqfi books of the Chaharbagh School of Isfahan and its historical course. The library of Isfahan's Chaharbagh Seminary (known as the Soltani School) holds a unique position as one of the largest and richest scientific centers of the Safavid period. This school, which was established at the end of this period and with the support of Shah Sultan Hosein Safavi, was a symbol of the peak of the flourishing of jurisprudence and traditional sciences, and its waqfi library was a confirmation of the concern of the rulers and scholars of that era in preserving and developing scientific resources. Isfahan's Chaharbagh School and its waqfi books are an important part of Iran's cultural and scientific heritage. Due to the dispersion of various moqufat in the city of Isfahan, Sayyed al-Iraqain (Sayyed Abdul-Hosein Modarres Khatun Abadi) as the religious guardian, collected and unified these valuable manuscripts (including the moqufat of Shah Sultan Hosein Safavi, the Chaharbagh School, and other schools). With the closure of the Chaharbagh School during the first Pahlavi period, he moved these works to his personal home to protect them.

الكنز الخفي: تاريخ ومصير كتب الأوقاف لمدرسة جهارباغ في أصفهان مع التركيز على دور سيد العراقيين

حميد خليليان*

الخلاصة

. إن المكانة الرفيعة للسنة الحسنة المتمثلة في وقف الكتب كتعبير عن روح العطاء في الحضارة الإسلامية ومساهمتها الكبيرة في إنشاء المكتبات والحفاظ على التراث المكتوب أمر بالغ الأهمية. في هذه السنة القديمة، لعبت دوافع مثل الحصول على الثواب في الآخرة، ونشر المعرفة، وتخليد أسماء المتبرعين (بما في ذلك الأمراء والملوك والعلماء والباحثين والجماهير المهتمة بالعلوم) لعبت دوراً محورياً. يركز هذا المقال على المجموعة الفريدة من كتب الأوقاف الخاصة بمدرسة جهارباغ في أصفهان ومسارها التاريخي. تتمتع مكتبة مدرسة جهارباغ في أصفهان (المعروفة أيضاً باسم المدرسة السلطانية) بمكانة متميزة كواحدة من أكبر وأغنى المراكز العلمية في العصر الصفوي. كانت هذه المدرسة، التي تأسست في نهاية هذه الفترة وبدعم من الشاه سلطان حسين الصفوي، رمزاً لذروة ازدهار الفقه والعلوم التقليدية، وكانت مكتبة الأوقاف الخاصة بها دليلاً على اهتمام حكام وعلماء تلك الحقبة بالحفاظ على الموارد العلمية وتطويرها. تُعد مدرسة جهارباغ في أصفهان وكتبها الموقوفة جزءاً هاماً من التراث الثقافي والعلمي لإيران. ونظراً لتشتت الأوقاف المختلفة في مدينة أصفهان، قام سيد العراقيين (السيد عبد الحسين مدرس خاتون آبادي)، بصفته الوصي الديني، بجمع وتوحيد هذه المخطوطات القيمة (بما في ذلك أوقاف الشاه سلطان حسين الصفوي، ومدرسة جهارباغ، ومدارس أخرى). مع إغلاق مدرسة جهارباغ خلال فترة حكم البهلوي الأولى، قام بنقل هذه الأعمال إلى منزله الشخصي لحمايتها.

بقيت هذه المجموعة الرائعة في عائلته لمدة ثمانين عاماً تقريباً حتى تم نقلها إلى المكتبة الوطنية الإيرانية في يناير ٢٠١٢ من أجل حفظها بشكل أفضل. كما تم التأكيد على الدور المحوري للعلامة الراحل السيد محمد علي روزاتي في فهرسة هذه المخطوطات بدقة في عامي ١٩٧٥ و ١٩٧٦ م واستخدام بعض معلوماتها في كتاب فهرست مخطوطات أصفهان. تُظهر نتائج المقال أن شاه سلطان حسين صفوي كان أكبر متبرع لهذه المجموعة، ووفقاً لملاحظة في هامش إحدى المخطوطات، فإن عدد الكتب التي أوقفها بها مدرسة جهارباغ في الأصل تجاوز سبعمائة وخمسين مجلداً. الكلمات المفتاحية: وقف الكتب، مدرسة جهارباغ الاصفهانية، المخطوطات، سيد العراقيين

* باحث في التاريخ

h_khalilian50@yahoo.com

گنجینه پنهان: (تاریخچه و سرنوشت کتاب‌های وقفی مدرسه چهارباغ اصفهان با تأکید بر نقش سیدالعراقین)

حمید خلیلیان*

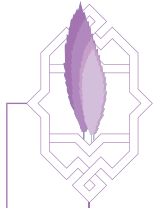
چکیده

جایگاه والای سنت حسنه وقف کتاب به‌عنوان نمودی از روحیه احسان در تمدن اسلامی و سهم عمده آن در تأسیس کتابخانه‌ها و حفظ میراث مکتوب بسیار مهم است. در این سنت دیرین، انگیزه‌هایی چون کسب ثواب اخروی، گسترش دانش، و جاودانگی نام واقفان (اعم از امیران و پادشاهان، دانشمندان و عالمان، و توده‌های علاقه‌مند به علم) نقش محوری داشته‌اند. تمرکز مقاله بر مجموعه منحصر به فرد کتاب‌های وقفی مدرسه چهارباغ اصفهان و سیر تاریخی آن است. کتابخانه مدرسه علمیه چهارباغ اصفهان (مشهور به مدرسه سلطانی) به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین و غنی‌ترین مراکز علمی دوره صفویه، جایگاهی یگانه دارد. این مدرسه که در اواخر این دوره و با حمایت شاه سلطان حسین صفوی تأسیس شد، نمادی از اوج شکوفایی فقه و علوم نقلی بود و کتابخانه وقفی آن، شاهی بر دغدغه حاکمان و علمای آن عصر در حفظ و توسعه منابع علمی بود. مدرسه چهارباغ اصفهان و کتاب‌های وقفی آن بخشی مهم از میراث فرهنگی و علمی ایران هستند. به دلیل پراکندگی موقوفات مختلف شهر اصفهان، سیدالعراقین (سید عبدالحسین مدرس خاتون آبادی) به‌عنوان تولیت شرعی، این نسخ خطی ارزشمند (از جمله موقوفات شاه سلطان حسین صفوی، مدرسه چهارباغ و سایر مدارس) را جمع‌آوری و یکپارچه ساخت. با بسته شدن مدرسه چهارباغ در دوره پهلوی اول، وی برای محافظت از این آثار، آن‌ها را به منزل شخصی خود منتقل کرد.

این مجموعه نفیس به مدت حدود هشتاد سال در خاندان ایشان محفوظ ماند تا آنکه در دی‌ماه ۱۳۹۱ شمسی برای حراست بهتر به کتابخانه ملی ایران انتقال یافت. همچنین،

* پژوهش‌گر تاریخ

h_khalilian50@yahoo.com

نقش محوری مرحوم علامه سید محمدعلی روضاتی در فهرست‌نگاری دقیق این نسخ در سال‌های ۱۳۵۳ و ۱۳۵۴ شمسی و استفاده از اطلاعات بخشی از آن‌ها در کتاب فهرست کتب خطی اصفهان مورد تأکید قرار گرفته است. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که شاه سلطان حسین صفوی بزرگ‌ترین واقف این مجموعه بوده است و طبق یادداشتی در حاشیه یکی از نسخ، تعداد کتب موقوفه اصلی مدرسه چهارباغ بالغ بر هفتصد و پنجاه جلد بوده است.

واژگان کلیدی: وقف کتاب، مدرسه چهارباغ اصفهان، نسخ خطی، سید عبدالحسین سیدالعراقین

یکی از دلایل شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی تجلی روحیه احسان و نیکوکاری، نوع دوستی و خیرخواهی در قالب سنت حسنه وقف و انجام امور خیریه و عام‌المنفعه است. حرکت مقدس وقف کتاب از همان سده‌های آغازین اسلام به‌عنوان یک عمل خیر و سنت نیکو و پسندیده در شماره صدقه جاریه و باقیات الصالحات به حساب می‌آمده است و پاداش و اجر فراوان اخروی و شهرت و نام نیک و جاودانگی یاد و خاطره واقف را به همراه داشته است. وقف کتاب شاید رایج‌ترین نوع وقف در میان مسلمانان بوده است. علاوه بر این که، این کار در تاریخ اسلام، سهم عمده‌ای در پیدایش کتابخانه‌های گوناگون داشت، بیشتر کتاب‌های خطی اسلامی موجود در کتابخانه‌های جهان، نتیجه همین عمل خدایسندانه بوده است. از انگیزه‌های وقف کتاب به تحصیل ثواب، علاقه به گسترش دانش، حفظ کتاب از نابودی و حفظ نام خود یا نام خاندان را می‌توان اشاره کرد. مکان‌های وقف کتاب هم بیشتر در کتابخانه‌ها، مدرسه‌های علمیه، مساجد، بیمارستان‌ها، زاویه‌ها و رباط‌ها بوده است.

۱. پیشینه پژوهش

تاریخ نگاران در دوره‌های مختلف به اشاره‌های گوناگون مخصوصاً وقف کتاب که در ابتدای کتب خطی آمده کمتر توجه نموده و تا این زمان، توجه جدی به آنها نشده است. آنچه هست، غالباً پراکنده و بیش از همه، ضمن فهرس نسخ خطی آمده است. وقف کتاب، تحت‌الشعاع وقف درباره تعزیت و سوگواری اهل بیت (ع) و ابعاد دیگری از وقف قرار گرفته، و به صورت ویژه به آن پرداخته نشده است.

از وقف‌نامه‌های مربوط به کتاب آگاهی‌های تاریخی بسیاری استفاده می‌شود و نشر آن‌ها زوایای تاریخی بسیاری را روشن خواهد کرد. این وقف‌نامه‌ها اسنادی هستند که به صورت منظم نمانده است، اما برگ‌های زیادی در گوشه و کنار، و به ویژه روی نسخه‌های خطی در دوره‌های مختلف به جا مانده است که می‌تواند دامنه این وجه از فرهنگ را در دوره‌های مختلف نشان دهد.

پژوهش حاضر با هدف روشن ساختن سیر تاریخی و فرجام کتاب‌های موقوفی مدرسه چهارباغ اصفهان تدوین شده است. این مقاله به صورت ویژه بر نقش حیاتی سید عبدالحسین سیدالعراقین، تأکید دارد که در دوره پهلوی اول مجموعه‌ای بزرگ از نسخ خطی

موقوفات اصفهان، شامل بخش عمده‌ای از کتب مدرسه چهارباغ، را برای حفاظت به منزل شخصی خود منتقل کرد و آن را برای حدود هشتاد سال از گزند زمانه حفظ نمود. در نهایت، این پژوهش جزئیات بررسی‌ها و فهرست‌برداری‌های مهم علامه سید محمدعلی روضاتی در سال‌های ۱۳۵۳ و ۱۳۵۴ شمسی و همچنین پایان این سرنوشت تاریخی، یعنی انتقال مجموعه به کتابخانه ملی ایران در دی‌ماه ۱۳۹۱ شمسی، را مورد تحلیل و بررسی قرار می‌دهد.

۲. سابقه وقف کتاب در ایران

با مرور بر وقف‌نامه‌ها می‌توان دریافت که وقف کتاب در ابتدا سنت چندان معمولی نبوده و این سنت به تدریج در ایران پا گرفته است. از این نظر می‌توان دوره صفویه و رسمیت یافتن شیعه در ایران و مخصوصاً دوره حکومت شاه عباس اول و شخص وی را به نوعی به‌عنوان بنیانگذار وقف کتاب در ایران دانست. کسی که تعداد قابل توجهی کتاب وقف آستان قدس رضوی، بقعه شیخ صفی در اردبیل و حضرت عبدالعظیم در شهر ری کرد. به پیروی از او برخی از معاصران از علما و امرا هم وقف‌هایی دارند. در زمان‌های بعد مخصوصاً در اواخر قرن یازدهم هجری در دوره شاه سلطان حسین و با ساخت مدرسه چهارباغ این پادشاه و امرای او، و نیز عالمان و خواجه‌گان معاصرش، شمار زیادی کتاب وقف کردند. همچنین باز آمار زیادی از وقف کتاب در دوره قاجار در مدارس علمیه اصفهان سراغ داریم که مرحوم سیدالعراقین در زمانی بسیاری از این کتاب‌ها را به جهت حفظ و نگهداری در مدرسه چهارباغ جمع کرد و با بسته شدن مدرسه در دوره پهلوی مجبور شد این گنجینه بی نظیر را به منظور دور بودن از خطر نابودی به منزل خود منتقل نماید.

۳. سید عبدالحسین مدرس خاتونآبادی معروف به سیدالعراقین

فرزند عالم فاضل میرزا مهدی خاتون‌آبادی، از اعقاب علامه میراسماعیل خاتون‌آبادی (متوفای ۱۱۱۶ق)، عالم فاضل و مدرس حوزه علمیه اصفهان، در سال ۱۲۹۶ق متولد شد. برای تکمیل تحصیلات در سال ۱۳۱۶ق، به‌همراه آیت‌الله سید محمد نجف‌آبادی (مدفون در تکیه سیدالعراقین)، به نجف اشرف رفت. از محضر آخوند ملا محمدکاظم خراسانی و سید محمدکاظم یزدی و حاج آقا رضا همدانی استفاده کرد. وی در ماه رجب سال ۱۳۲۷ پس از اخذ اجازه اجتهاد و ملقب شدن به لقب «سیدالعراقین» از طرف استادش، آخوند خراسانی، به اصفهان بازگشت و چون که دارای بیانی شیوا بود، به توصیه استاد که رهبر دینی

نهضت مشروطه ایران بود، در مسیر راه، مردم را با فواید و لزوم برقراری مشروطه آشنا کرده و آنان را به تلاش در راه برپایی آن، تحت نظارت علما و مراجع شیعه ترغیب مینمود. در آن زمان زعامت دینی و اجتماعی اصفهان را شیخ محمد تقی آقا نجفی اصفهانی و سپس برادرانش شیخ محمد علی ثقة الاسلام و آقا نورالله نجفی عهده دار بودند. سید العراقین نیز چون دیگر علمای اصفهان در کنار آنان به خدمات دینی و اجتماعی مشغول شد.

از جمله فعالیت‌های سیدالعراقین میتوان به این موارد اشاره کرد:

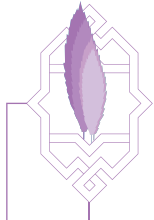
۱. عضویت در هیأت علمیه و انجمن معارف اصفهان: آیت‌الله سیدالعراقین در سال ۱۳۲۸ق به عضویت انجمن معارف اصفهان درآمد و به موجب شرحی که در روزنامه زاینده رود شماره ۱۴ (ربیع الثانی ۱۳۲۸) آمده؛ اعضای این انجمن که افرادی چون: محاسب الدوله، میرزا مهدی دولت آبادی، میرزا فتح الله خان وزیر و نورالدین مقانی بودند؛ هر هفته عصرهای جمعه در چهلستون در انجمن معارف حضور یافته، در تنظیم مدارس و ترتیب مکاتب و نشر قانون معارف مذاکره و تصمیم‌گیری می‌نمودند.

در گزارش روزنامه زاینده رود آمده که در حضرت آقای حاجی میرزا عبدالحسین سیدالعراقین، دو صندوق کتاب که غالباً از علوم جدید است برای قرائت خانه عمومی که دارای چندین اتاق مرتب و اقسام کتب و جراید داخله و خارجه بوده مرحمت کردند» (رجایی، ۱۳۸۶: ۷۴ - ۷۵).

هیأت علمیه اصفهان نیز در سال ۱۳۴۲ق به وسیله حاج آقا نورالله نجفی و با عضویت جمعی از علمای بزرگ اصفهان جهت رسیدگی به امور حوزه علمیه و نظارت بر اجرای صحیح احکام و مقررات اسلامی در جامعه تشکیل شد. برخی از اعضای آن عبارت بودند از: آخوند ملا محمد حسین فشارکی؛ سید ابوالقاسم دهکردی؛ سید عبد الحسین سیدالعراقین؛ علامه میر محمد صادق خاتون آبادی؛ علامه شیخ محمد رضا نجفی؛ میرزا ابراهیم شمس آبادی و میرزا علی هستهای (مهدوی، ۱۳۶۷، ج ۱: ۱۴۴).

۲. همراهی با قیام آیت الله حاج آقا نورالله نجفی: مهاجرت تاریخی حاج آقا نور الله نجفی به قم، قیامی مهم بر علیه ظلم و فساد رضاخانی بود که به رهبری ایشان و همراهی عده زیادی از علمای اصفهان و سایر شهرستانها صورت گرفت.

حاج آقا نورالله با توجه به ملتهب شدن افکار عمومی در نتیجه اجرای قانون سربرازگیری، زمینه را برای ایجاد حرکت سیاسی بزرگی علیه حاکمیت موجود فراهم دید. بنابراین

زعامت و رهبری مردم را به عهده گرفت و توانست بار دیگر صحنه مهاجرت کبرای انقلاب مشروطه را تکرار کند و بنیان سلطنت رضا شاه را به خطر اندازد (اسماعیلی، ص ۱۹-۲۰). این مهاجرت تاریخی در ۱۵ ربیع الاول ۱۳۴۶ق به عمل آمد و نزدیک به سیصد نفر از زعمای پیشوایان روحانی شهرهای ایران در آن شرکت کردند.

از علمای اصفهان بزرگانی چون: سیدالعراقین، آقا کمال الدین شریعتمدار، میر محمد صادق خاتون آبادی، سید محمد مدرس نجف آبادی، سید علی مدرس نجف آبادی، سید عبدالله ثقة الاسلام، سید ابوالقاسم دهکردی، میرزا ابوالحسن بروجردی، سید اسدالله بهشتی چهارسوقی، شیخ محمد رضا نجفی، شیخ مهدی نجفی، میرزا علی هستهای، میرزا رضا کلباسی، سید محمد هادی صدر العلماء، سید عبدالرحیم سدهی، و از شهرهای دیگر همچون همدان و شیراز و مشهد نیز علمای مبرز زمان به قم رفتند و به تدریج بر تعداد مهاجران افزوده شد (قاسمی، ۱۳۸۶، ص ۱۳۱).

پس از سه ماه اقامت علمای کشور در قم، دولت ناچار به عقب نشینی موقت شد و منافقانه، تقاضاهای علمای مهاجر را که ضمن شش ماده به دربار و دولت اعلام شده و مهم‌تر از همه آنها اعزام پنج مجتهد طراز اول به مجلس و اصلاح قانون نظام وظیفه بود، پذیرفت.

حاج آقا نورالله پس از موافقت دولت با خواسته علمای، تصمیم گرفت که پیش از تحقق یافتن موادی که بین طرفین امضا شده بود، قم را ترک نکند. اما برخی از علمای همراه ایشان همچون فشارکی، سیدالعراقین و دهکردی به اصفهان بازگشتند و چندی بعد نیز حاج آقا نورالله به طور مرموزی چشم از جهان فرو بست (همان، ص ۱۳۴).

۳. ریاست و حفظ حوزه علمیه اصفهان: سیدالعراقین پس از وفات شهادت گونه آیت الله حاج آقا نورالله نجفی به عنوان رئیس العلماء و رئیس حوزه علمیه اصفهان شناخته شد و در آن دوران منحوس به یاری دین و حوزه‌های علمیه پرداخت.

سید مصلح الدین مهدوی در کتاب «تذکره المعاصرین» مینویسد: «در زمانی که قانون اتحاد لباس را در اصفهان میخواستند عملی کنند، به واسطه وجود او عده بسیاری موفق به گرفتن جواز گردیده و بدین وسیله حفظ سلسله دیانت و روحانیت نموده، اکنون اصفهان بحمدالله بیشتر از تمام شهرهای ایران روحانی و اهل علم داشته و از برکات قدسیه او حوزه علمیه اصفهان پس از قم در ایران بی مانند است» (مهدوی، نسخه خطی)

۴. تولیت مدرسه چهارباغ: مدرسه سلطانی چهارباغ اصفهان در سال ۱۱۰۰ق به امر مادر

شاه سلطان حسین صفوی بنیان گذاری و در سال ۱۱۲۲ برای سکنای طلاب و تدریس حاضر شده و در سال ۱۱۲۶ ق کاشی کاری آن به اتمام رسیده است (خاتون آبادی، ۱۳۴۴، ص ۴۰). این مدرسه صد و پنجاه حجره داشته و به سرکاری آقا کمال صاحب جمع خزانه عامره، در کمال تکلف ساخته شده است (همانجا).

بدین ترتیب، تولیت و تدریس مدرسه چهارباغ در اعقاب علامه میر محمد باقر ملباشی امتداد یافت و در نهایت به سیدالعراقین رسید.

سید مصلح الدین مهدوی مینویسد: «تولیت و تدریس مدرسه چهارباغ اصفهان معروف به مدرسه سلطانی با آن جناب بوده، مقدار زیادی املاک و موقوفات مدرسه که در ازمه سابقه به واسطه بیمبالاتی متصدیان و ظلم و تعدی حکومت وقت از تصرف وقف خارج گردیده و به صورت ملکیت درآمده بود، به واسطه او به تصرف وقف درآمد؛ از آن جمله است مرغ ملک، بازار بلند و غیره.

تعمیر گنبد و منارهای مدرسه چهارباغ در زمان آن جناب شد، و چون مدرسه حوض نداشت و در ایام تابستان که جویها خشک میگردید مدرسه دچار بی آبی می شد؛ سید العراقین در مدرسه، حوض بزرگی طرح انداخت. اما متأسفانه پس از وفات او بر حسب پیشنهاد اداره معارف و اوقاف اصفهان که در از بین بردن وقف ید طولایی دارد، مدرسه از تصرف ولد جلیل و نجل نیلشان خارج شده، حوض را باغچه نمودند و هر کجا در کاشها نامی از تعمیر در زمان ایشان بوده برداشته به نام پادشاه وقت کردند». (مهدوی، نسخه خطی).

سیدالعراقین آخرین مدرس معروف مدرسه چهارباغ بود که پس از وفات او سالها مدرسه تعطیل و خالی از سکنه گشته و امور وقفی آن زیر نظر اداره اوقاف اداره میشد تا پس از وقایع شهریور ۱۳۲۰ش، مجدداً مدرسه در اختیار علما و طلاب قرار گرفت. سیدالعراقین همچنین تولیت مدرسه صدر یاقلعه را به عهده داشت و پس از وفات او، تولیت مدرسه مزبور به فرزند ایشان رسید. مدرسه نامبرده از بناهای حاج محمد حسین خان صدر اصفهانی است و کتیبه سر در آن مورخ به سال ۱۲۱۷ق است (همانجا).

سیدالعراقین عالمی جلیل و بانفوذ و در سختیها پشت‌وپناه مردم بود. سید حسین خاتون‌آبادی (آزاد) (ص ۴۰) می‌نویسد: «وی دارای یک جنبه اعیانیت خاصی بود که رؤسای دوایر دولتی اجرای اوامرش را منتی بسزا می‌دانستند. او دارای منابر و مواعظ خاصی بود که عارف و عامی را قابل استفاده و بیاناتش محتوی معانی بسیار و در عصر خود وحید

روزگار بود.» سید مصلح الدین مهدوی (نسخه خطی) می‌نویسد: «در زمان حیات و بعد از فوتش از احدی شنیده نشد که آن جناب کاری خلاف شریعت و عملی مخالف اسلام نموده و حال آن که چندین سال مرجع کلیه مرافعات و مورد اطمینان دولت و ملت بود. در زمانی که قانون اتحاد لباس را در اصفهان می‌خواستند عملی کنند، بواسطه وجود او بسیاری موفق به گرفتن جواز گردیده و بدین وسیله حفظ سلسله دیانت و روحانیت بود. اکنون به حمدالله بیشتر از تمام شهرهای ایران روحانی و اهل علم داشته و از برکات انفاس قدسیه او حوزه علمیه اصفهان پس از قم در ایران بی مانند است.» وی در شب چهارشنبه ۲۷ بهمن ۱۳۱۰ش/ ۱۰ شوال ۱۳۵۰ق وفات یافت و پیکرش را در تخت فولاد به خاک سپردند. سنگ مزارش از آثار خوش‌نویسی شیخ محمدرضا حسام‌الواعظین و حجاری استاد علی یوسفیان است (دانشنامه تخت فولاد اصفهان، ج ۲، ص ۵۰۲-۵۰۶).

کتابخانه سیدالعراقین

موقعیت ممتاز سیدالعراقین در اصفهان سبب شد که به عنوان تولیت شرعی و عالم بزرگ شهر، مجموعه نسخه‌های خطی مختلف شهر اصفهان که بر اساس فهرست برداری علامه سید محمدعلی روضاتی رد سال ۱۳۵۲ش شامل ۶۱۵ رساله و کتب خطی می‌شود در اختیار او قرار گیرد. مجموعه‌های موقوفات مانند کتاب‌های موقوفه شاه عباس صفوی، موقوفات شاه سلطان حسین صفوی، مدرسه چهارباغ، مدرسه مریم بیگم، مدرسه سلیمانیه، مدرسه توشمال باشی، کتاب‌های تهیه شده از درآمد حمام وقفی شاه سلیمان صفوی، موقوفه امیرالدین محمد زاهدی طبیب، حاجی الفت کلیدار خزانه عامره، میر محمدمعصوم خاتون آبادی، موقوفات مرحوم صدر اصفهانی از محل درآمد املاک جرقویه اصفهان، بدرالنساء و شرف جهان و فاطمه سلطان دختران شاهقلی خان اعتمادالدوله، بهرام بیگ و ... مجموعه‌هایی که یا اصل موقوفه آنها از بین رفته بود، یا فرزندان صالحی از نسل متولیان آنها باقی نمانده بود و یا در مدارس نگهداری می‌شد که امکانات مناسبی برای نگهداری از کتاب‌ها نداشت و کتاب‌ها در آنها در معرض آسیب‌های مختلفی بود. سیدالعراقین برای محافظت از این کتاب‌ها همه را از مکان‌های مختلف جمع کرد و به صورت یک مجموعه گردآورد که با بسته شدن مدرسه چهارباغ در دوره پهلوی اول برای از بین نرفتن این آثار آنها را به منزل خود منتقل نمود. او همچنین بخشی از کتاب‌های خانوادگی و ملکی خود و پدرش را نیز ضمیمه این مجموعه کرد. به این ترتیب کتابخانه معتبری شکل گرفت که

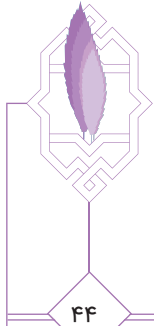
از لحاظ کمیت و کیفیت در اصفهان بی مانند بود.

بعد از سید العراقین این مجموعه حدود هشتاد سال، تا سال ۱۳۹۱ش در خاندان او محفوظ بود تا آن که در دی ماه این سال همه آنها برای حراست و نگهداری بهتر به کتابخانه ملی ایران منتقل شد.

در طول این سالها مرحوم علامه سید محمدعلی روضاتی از محققانی بود که توانسته بود نسخ‌های این کتابخانه را به صورت کامل بررسی کند. ایشان در سالهای ۱۳۵۳-۱۳۵۴ش نسخه‌های این مجموعه را به دقت بررسی کرده و فهرستی برای آنها تهیه نمود. او با استفاده از کاربن از یادداشت‌های خود دو نسخه تهیه می‌کرد. یک نسخه را برای خود نگه می‌داشت و نسخه دیگر را لای نسخه‌ها قرار می‌داد که راهنمای استفاده کنندگان از کتاب‌ها باشد. مرحوم روضاتی از این فیش‌ها در کتاب فهرست کتب خطی اصفهان بهره گرفت و بدون اشاره به مالک کتاب‌ها و محل نگهداریشان شاید به دلیل این که در امان بودن آنها اطلاعات بخشی از آنها را منتشر کرد (روضاتی، ج ۵، ص ۱۴۳-۳۴۴).

از کسانی که بیشترین کتاب‌ها را در این کتابخانه وقف نموده شاه سلطان حسین صفوی است. او از آغاز سلطنت به کتاب علاقه مند بود و در وقف کتاب کوشا. زمانی که مدرسه جدید سلطانی را ساخت، صدها کتاب برای آن وقف کرد. اغلب این کتاب‌ها به دستور و با هزینه او استنساخ شدند و از حوالی سال ۱۱۲۰ق به بعد، وقف این مدرسه شدند. در وقف نامه بلند این مدرسه از مخارج کتابدار مدرسه یاد شده و سالانه هفت تومان به این امر اختصاص یافته است (سپینتا، ۱۳۴۶ش، ص ۱۶۷).

وقف نامه‌هایی که برای این کتاب‌ها نوشته شده، برخی مفصل و برخی یک صفحه است. بیشتر آنها حاوی القابی برای شاه و توضیح شرایط حفظ و نگهداری و امانت وقف است. در این مجموعه تعداد بیش از ۱۴۲ عنوان کتاب و مجموعه وقفی معرفی می‌شود اما تعداد آنها بیشتر از اینها یوده که به دلایل نامعلوم از سرنوشت آنها خبری نداریم. چون از همین مجموعه در هامش صفحه وقفنامه کتاب «الوافی» مولانا محمدمحسن فیض کاشانی در سال ۱۲۴۸ق در مورد کتابخانه مدرسه چهارباغ نوشته شده تمامی کتب موقوفه هفتصد و پنجاه جلد بوده است (معرفی تمامی کتب وقفی کتابخانه سیدالعراقین بجز قرآن‌های وقفی از فهرست تهیه شده توسط علامه سید محمدعلی روضاتی است).

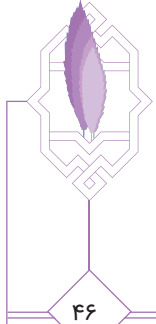

کسانی که کتب و رسایل خطی آنها به صورت وقف در این کتابخانه موجود است در پنج گروه قابل طبقه بندی می‌باشند. این پنج گروه عبارتند از: دانشمندان و عالمان: بعضی از این افراد از ثروت برخوردار بودند و در نتیجه برای خرید و وقف کتاب ثروت خود را بکار می‌گرفتند اما گروهی هم بودند که متمکن نبودند این افراد از طریق دیگری به امر وقف کتاب می‌پرداختند. اینان آثار و نوشته های خود را برای استفاده دیگران وقف می‌کردند.

وقف نامه‌های کتاب، از طرف علما و دانشمندان

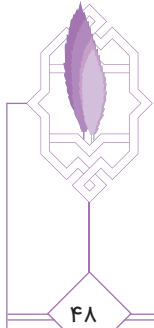
ش	نام نسخه	موضوع	مؤلف	واقف	سال وقف	تولیت	توضیحات
۱	کتاب الامالی او المجالس	(حدیث- عربی)	شیخ صدوق	وقفی اولاد میر محمد معصوم	۱۱۷۰ق		
۲	الانتصار	(فقه-عربی)	سید مرتضی علم الهدی	وقفنامه آقا جمال الدین محمد بن آقا حسین خوانساری	ذیحجه ۱۱۱۹ق		نسخه از درآمد حمام موقوفه شاه سلیمان (حمام شاه) استکتاب و استنساخ و وقف شده است
۳	بحارالانوار	(اخبار-عربی)	علامه مجلسی	علامه مجلسی	ذیحجه ۱۱۰۴ق		مجلد هشتم، قسمت دوم نسخه از نساء حمام واقع در اراضی نقش جهان، وقفی شاه سلیمان صفوی استنساخ و وقف شده است

۴	بحارالانوار	(اخبار-عربی)	علامه مجلسی	علامه مجلسی	محرم ۱۰۹۸ق	به خط کاتب و مهر «محمدباقر العلوم» از درآمد حمام واقع در اراضی نقش جهان اصفهان استنساخ شده که از اوقاف شاه سلیمان صفوی است
۵	برزنامه	(فلاحت- عربی)	اسکور اسکینه مترجم نامعلوم	فسطوس بن اسکور اسکینه مترجم نامعلوم		از جمله کتب وقفی میر محمد معصوم خاتون آبادی
۶	تبصره المتعلمین فی احکام الدین	(فقه-عربی)	یوسف بن مطهر حلی	علامه حسن بن یوسف بن مطهر حلی		وقفی میر محمد معصوم خاتون آبادی
۷	تحریر الاحکام الشرعیه	(فقه-عربی)	علامه حلی	علامه حلی	ذی الحجه ۱۱۲۶ق	نسخه از درآمد حمام وقفی شاه سلیمان در اراضی نقش جهان استنساخ و وقف شده است

۸	تقویم آیات القرآن	علوم قرآنی	نامعلوم	وقفنامه: «اقل الطلبة عبدالجلیل تبریزی»	شوال ۱۱۳۹ق	«اختیار تولیت غیر را نیز به اوستادی ام فضیلت و کمالات پناه، مستغنی الالقابی آخوند ملا محمد شریف تبریزی مفوض نمودم»
۹	تلخیص الاقوال فی تحقیق الاحوال الرجال	(رجال- عربی)	میرزا محمد بن علی استرآبادی	ورثه میر محمد معصوم حسینی	ذیحجه ۱۱۷۰ق	با کتب دیگر آن مرحوم وقف عام نموده‌اند
۱۰	تنزیه الانبیاء و الائمه صلوات الله علیهم و سلامه	(کلام-عربی)	سیدنا الشریف الاصل المرتضی ذوالمجدین ابوالقاسم علی بن الحسین بن احمد الموسوی	وقفنامه ورثه میر محمد معصوم خاتون آبادی	ذیحجه ۱۱۷۰ق	
۱۱	تهذیب الوصول الی علم الاصول	(اصول فقه- عربی)	جمال الدین حسن بن یوسف بن مطهر علامه حلی	مولانا محمد شریف بربری		سید سید عبدالرسول حسینی بربری
۱۲	حاشیه شرح تجرید	(حدیث- عربی)	مولانا محمد بن حسن شیروانی	وقفنامه ورثه میر محمد معصوم حسینی	ذیحجه ۱۱۷۰ق	

۱۳	کتاب الکافی	(اخبار-عربی)	ثقه الاسلام کلینی	شوال ۱۱۲۶ق	تولیت با میر محمد باقر مذکور با میر علیرضا	میر محمدباقر بن میر اسماعیل خاتون آبادی نوشته این نسخه از درآمد حمام موقوفه شاه سلیمان که در اراضی نقش جهان واقع است، استکتاب و بر شیعه امامیه وقف شده است
۱۴	کتاب من لایحضره الفقیه	(اخبار-عربی)	شیخ صدوق	شوال ۱۱۲۶ق	تولیت نسخه را با «الاخ الشفیق و الرفیق الصدیق میر علیرضا» و اولاد او	صورت وقفنامه را میر محمدباقر بن اسماعیل حسینی خاتون آبادی نوشته و از درآمد حمام وقفی شاه سلیمان واقع در اراضی نقش جهان اصفهان استنتاج و وقف شده است

۱۵	کشف الآیات	(فهارس- عربی)	میرزا علیرضا بن عبدالحسین نصیری طوسیمنشی الممالک	میر محمدباقر بن اسماعیل حسینی آبادی	ذی الحجه ۱۱۲۶ق	تولیت با خود وی و فرزندش	میر محمدباقر بن اسماعیل حسینی خاتون آبادی نوشته از درآمد حمام وقفی شاه سلیمان واقع در اراضی نقش جهان اصفهان استنساخ و وقف شده است
۱۶	کشف المحجه لثمره المهجه	(مواعظ- عربی)	سیدرضیالدین ابوالقاسم سیدابن طاوس	وقفنامه ورثه میر محمد معصوم خاتون آبادی	ذیحجه ۱۱۷۰ق		
۱۷	مرآه العقول فی شرح اخبار آل الرسول	(اخبار-عربی)	علامه محمدباقر مجلسی	علامه محمدباقر مجلسی	ذیقعه ۱۱۱۰ق		نسخه از درآمد حمام موقوفه شاه سلیمان صفوی واقع در اراضی نقش جهان استنساخ و تهیه و وقف شده است
۱۸	معراج السعاده	(اخلاق- فارسی)	ملا احمد نراقی	میرمحمد معصومین محمد علی حسینی خاتون آبادی	ربیع المولود ۱۲۶۶ق		از نماء موقوفات جرقویه استکتاب شده است
۱۹	منهاج الاخیار فی شرح کتاب الاستبصار		میر سید احمد علوی عاملی	علامه محمدباقر مجلسی	رجب ۱۱۱۰ق		وقف دو ماهی قبل از وفات علامه مجلسی است

۲۰	منتهی المطالب فی تحقیق المذهب	(فقه-عربی)	علامه حلی	وقفنامه میر محمدباقر بن اسماعیل حسینی خاتون آبادی	ذیحجه ۱۱۲۶ق	نسخه را از درآمد حمام موقوفه شاه سلیمان واقع در اراضی نقش جهان اصفهان استنساخ و وقف نموده است
۲۱	المهذب البارغ فی شرح مختصر الشرایع	(فقه-عربی)	شیخ احمد بن فهد حلی	وقفنامه ورثه میر محمد معصوم خاتون آبادی	ذیالحجه ۱۱۷۰ق	تولیت با اولاد میر محمد معصوم خاتون آبادی
۲۲	نهایه المرام فی شرح مختصر شرایع الاسلام	(فقه-عربی)	سید محمدبن علی بن حسین بن ابی الحسن حسینی عاملی	میر محمدمعصوم حسینی خاتون آبادی		
۲۳	الوفای	(اخبار-عربی)	مولانا محمدمحسن فیض کاشانی	وقفنامه آقا جمالالدین محمد بن آقا حسین خوانساری	ذیالحجه ۱۱۱۸ق	از درآمد حمام موقوفه شاه سلیمان واقع در اراضی نقش جهان که به همین منظور وقف شده است
۲۴	هدایه الامه الی احکام الائم	(فقه-عربی)	شیخ حر عاملی	میر عبدالباقی ابن محمد حسین حسینی خاتون آبادی		از درآمد حمام واقع در اراضی نقش جهان وقفی شاه سلیمان استنساخ و وقف شده است

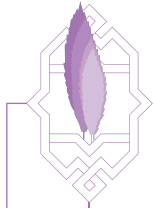
۲۵	قرآن		آقای حاجی میرزا معصوم	ربیعالثانی ۱۲۸۰ق	تولیت مادام الهیات با میرزا معصوم و بعد با اکبر اولاد ذکور	وقف شصت نیم جز قرآن با کتابت زین العابدین بر کافه مسلمین که تلاوت کنند و در مجالس تعزیه ببرند
۲۶	قرآن		میر معصوم خاتون آبادی	ربیعالثانی ۱۲۸۰ق	تولیت آن با واقف و بعد با اکبر اولاد ذکور	وقف شصت نیم جز قرآن

پادشاهان: عمده واقفان کتاب در گذشته حاکمان بودند. بسیاری از کتاب خانه‌ها در جهان اسلام از سوی حاکمان و پادشاهانی ساخته شده‌اند که تحت تأثیر عالم و دانشوری به علم و دانش علاقه مند می‌شدند. در این جریان نقش اصلی از آن وزیران پادشاهان بود.

وقف نامه‌های کتاب، از طرف پادشاهان و شاهزادگان

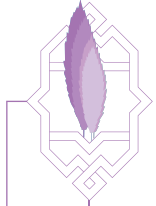
ش	نام نسخه	موضوع	مؤلف یا مترجم	واقف	سال وقف	تولیت	توضیحات
۱	آداب سفر	(آداب شرعی- فارسی)	محمدکاظم بن محمدفاضل خادم	شاه سلطان حسین	شعبان ۱۱۲۵ق		جهت مدرسه چهارباغ
۲	کتاب الاقتصاد فی معرفه المعانی کلام رب العباد	(تفسیر- عربی)	طاهر بن احمد بن مبارک بن مسعود القطیفی	وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	متولی موقوفات مدرسه چهارباغ	
۳	کتاب الامالی او المجالس	(حدیث- عربی)	شیخ صدوق	شاه سلطان حسین	محرم ۱۱۲۳ق		جهت مدرسه چهارباغ
۴	تحریر الاحکام الشرعیه علی مذهب الامامیه	(فقه- عربی)	علامه حلی	شاه سلطان حسین	رجب ۱۱۲۲ق		جهت مدرسه چهارباغ

۵	التحفة القوامیه فی فقه الامامیه	(فقه-عربی منظومه)	میرقوام الدین محمد بن محمد مهدی حسنی سیفی قزوینی	وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	جهت مدرسه چهارباغ
۶	ترجمه ادعیه کافی	(دعا- عربی)	میر محمد سلیم بن میر محمد صادق حسینی طالقانی	وقفنامه شاه سلطان حسین	شوال ۱۱۲۳ق	جهت مدرسه چهارباغ
۷	ترجمه کتاب الاقبال بصالح الاعمال	(ادعیه- فارسی)	مترجم: شاید ملا محمد تقی بن علی نقی طبسی یا علی نقی بن محمد تقی طبسی	وقفنامه شاه سلطان حسین	۱۱۲۳ق	جهت مدرسه چهارباغ
۸	ترجمه کتاب الاقبال بصالح الاعمال	(ادعیه- فارسی)		وقفنامه شاه سلطان حسین	رمضان ۱۱۲۵ق	جهت مدرسه چهارباغ
۹	ترجمه اهللبجه	(حکمت- فارسی)	رضی الدین محمد بن بهاء الدین محمد بن حسن علی بن عبدالله شوشتری		۱۱۲۵ق	
۱۰	تفسیر علی بن ابراهیم	(تفسیر- فارسی)	میر محمد باقر بن اسماعیل حسینی خاتون آبادی	وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	جهت مدرسه چهارباغ
۱۱	ترجمه حدیث مفضل	(اخبار- فارسی)	فخرالدین ماوراءالنهری	وقفنامه شاه سلطان حسین	شوال ۱۱۲۳ق	جهت مدرسه چهارباغ
۱۲	ترجمه ریاض السالکین فی شرح صحیفه سید العابدین	(دعا- فارسی)			رجب ۱۱۲۶ق و یکی ربیع الاول ۱۱۲۹ق	جهت مدرسه مبارکه جدید سلطانی مجلد ۲۳
۱۳	ترجمه الصلوه	(فقه- فارسی)	مولانا محمد فیض کاشانی	وقفنامه شاه سلطان حسین	جمادی الاول ۱۱۲۲ق	
۱۴	ترجمه عهدنامه حضرت امیرالمومنین به مالک اشتر		میر محمد باقر بن اسماعیل حسینی خاتون آبادی	وقفنامه شاه سلطان حسین	جمادی الاول ۱۱۲۲ق	جهت مدرسه چهارباغ

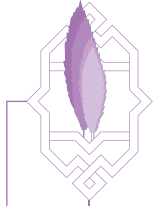
جهت مدرسه چهارباغ		جمادی الاول ۱۱۲۲ق	وقفنامه شاه سلطان حسین	شیخ ابوالحسن محمد بن احمد بن علی بن حسین بن شاذان قمی/ مترجم: میر محمد یوسف حسینی	(فضایل- فارسی)	ترجمه مناقب امیرالمومنین	۱۵
جهت مدرسه سلطانیه که آقا کمال در محله عباس آباد ساخته بود. خط مبارک میرزا عبدالله افندی صاحب ریاض العلماء روی برگ اول نسخه چنیناست: «بسمالله بفرزندی میرزا احمد وفقه الله تعالی بخشیده شد».		محرم ۱۱۲۹ق	وقفنامه شاه سلطان حسین	میر محمد معصوم بن محمدعلی حسینی خاتون آبادی	(تفسیر- عربی فلرسی)	تفسیر الائمه لهدایه الامه	۱۶
ثواب آن را به روح مرحوم «ناز پرور خانم» مادر شاه سلیمان نثار کرده و تولیت با متولی مدرسه چهارباغ			وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	سید علی العریضی الامامی	(اخبار- عربی)	جنه الفردوس (شرح کتاب من لا یحضره الفقیه)	۱۷

۱۸	حاشیه انوار التنزیل و اسرار التاویل	(تفسیر- عربی)	شیخ محیی الدین محمد بن مصلح الدین مصطفی القوجی معروف به شیخ زاده	وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	آغاز نسخه نوشته: «این جلد سوم از شش جلد حاشیه شیخ زاده» و تولیت با متولی کتابخانه مدرسه چهارباغ
۱۹	حاشیه قواعد الاحکام فی مسایل الحلال و الحرام	(فقه- عربی)	محقق کرکی	وقفنامه شاه سلطان حسین	جمادیاول ۱۱۲۲ق	جهت مدرسه چهارباغ
۲۰	الحدیده الحسینیة فی قطع لسان اعوان	(ردیه- عربی)	محمد صالح بن محمدحسن القرشی	وقفنامه شاه سلطان حسین		جهت مدرسه چهارباغ
۲۱	خزاین الجواهر سلطانی	(دعا- فارسی)	میرمحمدحسین بن محمد صالححسینی خاتون آبادی	وقفنامه شاه سلطان حسین	جمادی الاول ۱۱۲۲ق	
۲۲	خلاصه منهج الصادقین	(تفسیر- فارسی)	آخوند ملا فتح الله بن شکرالله شریف کاشانی	وقفنامه شاه سلطان حسین	رجب ۱۱۲۲ق	مجلد دوم جهت مدرسه جدید سلطانی
۲۳	خلاصه منهج الصادقین	(تفسیر- فارسی)	آخوند ملا فتح الله بن شکرالله شریف کاشانی	وقفنامه شاه سلطان حسین	رجب ۱۱۲۲ق	مجلد سوم جهت مدرسه جدید سلطانی
۲۴	خلاصه منهج الصادقین	(تفسیر- فارسی)	آخوند ملا فتح الله بن شکرالله شریف کاشانی	وقفنامه شاه سلطان حسین	ذی الحجه ۱۱۲۲ق	مجلد هفتم جهت مدرسه جدید سلطانی

مجلد هشتم جهت مدرسه جدید سلطانی		رجب ۱۱۲۲ق	وقفنامه شاه سلطان حسین	آخوند ملا فتح الله بن شکرالله شریف کاشانی	(تفسیر- فارسی)		۲۵
		۱۱۲۲ق	وقفنامه شاه سلطان حسین	میرمحمد مومن بن میر قوامالدين محمد حسینی حسنی	(امامت - فارسی)	دلیل المومن فی سلوک سبیل المهیمن	۲۶
جهت مدرسه چهارباغ		ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	سید شریف رضی محمد بن الحسین الموسوی	(شعر- عربی)	الدیون	۲۷
جهت مدرسه چهارباغ		ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	وقفنامه شاه سلطان حسین	شهید اول محمد بن مکی عاملی	(فقه- عربی)	ذکر الشیعه فی احکام الشریعه	۲۸
جهت مدرسه چهارباغ		ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	نامعلوم	(امامت- ترکی)	رساله در بیان عقاید مذهب شیعه	۲۹
		ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	نامعلوم	(عقاید اصول دین- عربی)	رساله در مذهب شیعه	۳۰
		۱۱۲۰ق	وقفنامه شاه سلطان حسین	نامعلوم	(سیره- فارسی)	روضه الزهراء	۳۱
ثواب آن را جهت روح شاه عباس ثانی		۱۱۲۳ق	وقفنامه شاه سلطان حسین	مولانا محمدتقی مجلسی	(اخبار- عربی)	روضه المتقین فی شرح اخبار الائمه	۳۲
جهت مدرسه چهارباغ		ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	وقفنامه شاه سلطان حسین	محمد بن محمد مدعو به شاه محمد	(دعا- فارسی)	ریاض المومنین	۳۳
		۱۱۲۰ق	وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	ابوبکر محمد بن ولید بن محمد فهری طرطوشی	(اخلاق- عربی)	سراج الملوك	۳۴

۳۵	سیره النبی صلی الله علیه و علی آله و سلم معروف به سیره ابن هشام	(تاریخ- عربی)	عبدالملک بن هشام النحوی	وقفنامه شاه سلطان حسین	ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	
۳۶	سیف المومنین فی قتال المشرکین	(کتب مقدسه- فارسی)	علی قلی بک جدیدالاسلام	وقفنامه شاه سلطان حسین	۱۱۳۴ق	جهت مدرسه مبارکه جدیده سلطانی»
۳۷	شرح غرر و درر آمدی	(اخبار- فارسی)	مولانا جمال الدین محمد بن آقا حسین خوانساری	وقفنامه شاه سلطان حسین	ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	وقف و امر آن را به کتابدار کتابخانه مدرسه چهارباغ همانند سایر کتب مفوض کرده است
۳۸	شرح الکافی	(اخبار- عربی)	مولانا محمدصالح طبرسی	وقفنامه شاه سلطان حسین	شوال ۱۱۲۳ق	ثواب آن را به روح شاه اسماعیل هدیه کرده است
۳۹	الشفاء الصدور فی شرح الزبور	(ادعیه- فارسی)	میرزا عبدالرحیم بن سید محمد حسین موسوی شهرستانی	وقفنامه شاه سلطان حسین	ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	جهت مدرسه چهارباغ
۴۰	صافی (شرح کتاب الکافی)	(اخبار- فارسی)	مولانا خلیل بن الغازی القزوینی	وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	مهر اشکی سلطان حسین با نقش «بسم الله الرحمن الرحیم کمترین کلب امیرالمؤمنین سلطان حسین ۱۱۱۶هـ»
۴۱	صحیفه کامل سجادیه	(دعا- عربی)		وقفنامه شاه سلطان حسین	شوال ۱۱۲۳ق	

۴۲	صحیفه کامل سجادیه	(دعا- عربی)	به خط زیبای علی بن حسین کاظمی	وقفنامه شاه سلطان حسین	محرم ۱۱۲۷ق	جهت مدرسه چهارباغ
۴۳	الفصول المختار من کتاب العیون	(کلام- عربی)	سید مرتضی علم الهدی	وقفنامه شاه سلطان حسین	شوال ۱۱۲۳ق	
۴۴	الکافی	(فقه- عربی)	ثقه الاسلام کلینی	وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	رجب ۱۱۲۲ق	جهت مدرسه چهارباغ
۴۵	کنز العرفان فی فقه القرآن	(فقه- عربی)	فاضل مقداد سیوری	وقفنامه شاه سلطان حسین	محرم ۱۱۲۲ق	
۴۶	کنوز الودیعہ من رموز الذریعہ	(اخلاق- فارسی)	مترجم نامعلوم	وقفنامه شاه سلطان حسین	شوال ۱۱۲۳ق	«ثواب این وقف را هدیه نمودند به روح کثیرالفتوح مرحومه مغفور سایره روضات رضوان فایزه به غفران رحیم رحمن صدف در فاخر سلطنت و اقبال ناز پرور خانم والده معظم ... شاه سلیمان»
۴۷	مسالك الشیعه فی امامه الاثمه الاثنی عشریه	(امامت- فارسی)	سید محمد بن محمد مومن حسینخوشمردانی سبزواری	وقفنامه شاه سلطان حسین	ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	
۴۸	معالم التنزیل تفسیر القرآن المبجل الجلیل	(تفسیر- عربی)	محبی السنه ابومحمدحسین بن مسعود بقوی	وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	ربیع الثانی ۱۱۲۰ق	مدرس مدرسه چهارباغ

۴۹	معجزات امیرالمومنین	(مناقب- فارسی)	نامعلوم	وقفنامه شاه سلطان حسین			
۵۰	مفتاح الفلاح	(دعا- عربی)	شیخ بهایی	وقفنامه شاه سلطان حسین	رجب ۱۱۲۲ق	جهت مدرسه چهارباغ	
۵۱	منهج الرشاد	(کلام- عربی)	علی قلی بن میرزا علی چوله جانی قربانی	وقفنامه مفصل شاه سلطان حسین	ربیع الثانی ۱۱۲۰ق		
۵۲	کتاب النهایه	(فقه- عربی)		وقفنامه شاهسلطان حسین	محرم ۱۱۲۳ق	جهت مدرسه چهارباغ	

امرا و بزرگان حکومتی: این نقش اغلب از طریق دو مسیر اصلی اعمال می‌شد: حمایت مستقیم حکومتی و تأثیرپذیری از وزرای فرهنگ‌دوست. در تداوم سنت پادشاهان واقف، در جهان اسلام نقش وزرا و امرا در شکل‌گیری کتابخانه‌های بزرگ بسیار محوری بود. این شخصیت‌های قدرتمند، به‌ویژه در عصر صفویه، با امکانات مالی گسترده خود، رقابتی سازنده برای جذب دانشمندان و گردآوری نسخ خطی به راه انداختند.

وقف نامه‌های کتاب، از طرف امرا و بزرگان حکومتی

ش	نام نسخه	موضوع	مؤلف یا مترجم	واقف	سال وقف	تولیت	توضیحات
۱	احقاق الحق و ازهاق الباطل	(کلام- عربی)	قاضی نورالله مرعشی شوشتری	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		متولی موقوفات مدرسه چهارباغ	
۲	کتاب الاربعین فی امامه الائمه الطاهرين	(کلام و مناقب- عربی)	محمدطاهر بن شیرازی نجفی شیخ الاسلام قم	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		متولی موقوفات مدرسه چهارباغ	
۳	ارشاد الذهان الی احکام الایمان	(فقه - عربی)	جمال الدین حسن بن یوسف بن مطهر علامه حلی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب			

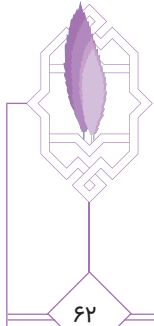
۴	ارشاد الذهان الی احکام الایمان	فقه - (عربی)	جمال الدین حسن بن یوسف بن مطهر علامه حلی	بهرام بیگی	رمضان ۱۳۹۵ق	به خط و مهر مرحوم آقا سید جعفر شفتی
۵	کتاب الفین الفارق بین الصدق و المین	(امامت- عربی)	علامه مطهر حلی	امیرالدین محمد زاهدی طیب		تولیت با مدرس مدرسه چهارباغ
۶	کتاب الامالی یا کتاب المجالس	(حدیث- عربی)	شیخ طوسی یا فرزندش شیخ ابوعلی حسن	ایمانی بیکا		مدرسه توشمال باشی شرحی به خط می‌رسید محمد موسوی خوانساری برادر صاحب روضات دارد
۷	انوارالاریاض	فقه- (عربی)	سید محمد شهشانی	صدر اصفهانی	جمعه غره محرم ۱۲۶۴	
۸	کتاب الانوار و مفتاح السرور فی ذکر النبی محمد و اتقاله من الاصلاب الکریمه الی البطون الظاهره العفاف	(مناقب- عربی)	ابوالحسن احمد بن عبدالله البکری	امیرالدین محمد زاهدی طیب		متولی موقوفات مدرسه چهارباغ
۹	بحار الانوار	(اخبار- عربی)	علامه مجلسی	شیخ علی خان	ذی القعدة ۱۰۸۷ق	به خط مبارک مؤلف مجلد بیست و دوم
۱۰	تحریر المجسطی	(هیئت- عربی)	خواجه نصیرالدین محمد طوسی	امیرالدین محمد زاهدی طیب		

۱۱	تحفه الابرار المتلفظ من آثار الائمة الاطهار لتنوير قلوب الاخيار	فقہ- فارسی)	سید محمدباقر حجه الاسلام شفقی	بهرام بیک	۲۰ جمادی الثانی ۱۳۰۴ق	سید جعفر فرزند مولف نوشته‌اند که این نسخه از منابع مزرعتین موران و طهرانچی وقف بر طلاب اصفهان گردید
۱۲	تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل المسائل الشریعه	(اخبار- عربی)	شیخ حر عاملی	امیرالدین محمد زاهدی طیب		از اول کتاب فرایض و الموارث است تا پایان کتاب و خاتمه آن
۱۳	تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل المسائل الشریعه	(اخبار- عربی)	شیخ حر عاملی	حاجی الفت کلیدار خزانه عامره		پایان وقفنامه مهری است که ظاهراً سجع آن: «با مهر علی کمال الفت دارد» است
۱۴	تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل المسائل الشریعه	(اخبار- عربی)	شیخ حر عاملی	صدر اصفهانی		نسخه از اول کتاب تا آخر باب طهاره الحدید
۱۵	تهذیب الاحکام	(اخبار- عربی)	شیخ طوسی	امیرالدین محمد زاهدی طیب		متولی موقوفات مدرسه چهارباغ
۱۶	تهذیب الاحکام	(اخبار- عربی)	شیخ طوسی	حاجی قاسم خان هراتی		متولی واقف و آقا سید یوسف خراسانی
۱۷	تهذیب الوصول الی علم الاصول	(اصولفقه- عربی)	جمالالدین حسن بن یوسف بن مظهر علامه حلی	امیرالدین محمد زاهدی طیب		

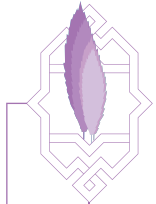
۱۸	ثواب الاعمال و عقاب الاعمال	(اخبار- عربی)	شیخ صدوق	امیرالدین محمد زاهدی طبیب	متولی موقوفات مدرسه چهارباغ می باشد
۱۹	جامع الاخبار	(اخبار- عربی)	نامعلوم	امیرالدین محمد زاهدی طبیب	متولی مدرسه جدید سلطانی
۲۰	جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام	(فقه- عربی)	شیخ محمد حسن بن شیخ محمداقصر نجفی	صدر اصفهانی	میرمحمد معصوم بن محمدعلی خاتون آبادی شرحی در تاریخ جمعه ۱۴ رجب ۱۲۶۷ق نوشته است که این نسخه از درآمد موقوفات مرحوم صدر در جرقویه استنساخ و وقف شده است.
۲۱	الحدایق الناصره فی احکام العترة الطاهره	(فقه- عربی)	شیخ یوسف بحرینی	صدر اصفهانی	میرزا محمدعلی حسینی نوشته: «از موقوفات مرحوم صدر است»
۲۲	حرز الامانی و وجه التهانیه معروف به شاطبیه	(قرائت- عربی)	شیخ امام المقرئ ولی الله ابوالقاسم بن فیره بن احمد الرعینی ثم الشاطبی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب	علامه روضاتی در این قسمت اضافه کرده: امیرالدین محمد زاهدی طبیب از اطباء بزرگ زمان شاه سلطان حسین و در محله نو اصفهان ساکن بوده است.
۲۳	الدروس الشرعیة فی فقه الامامیه	(فقه- عربی)	شهید اول محمدبن مکی عاملی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب	متولی کتابخانه مدرسه چهارباغ

۲۴	ریاض العابدین فی شرح صحیفه مولانا و المومنین علی بن الحسین	(دعا- فارسی)	مولانا قهپایی	حاجی دولت	رمضان ۱۰۷۵ق	تولیت «میر محمدباقر ولد مرحوم میر علیرضا مشهور به پیشنماز»
۲۵	شرح الباب الحادی عشر	(کلام- عربی)	شیخ محمدبن علی بن ابی جمهور احساوی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		متولی مدرسه چهارباغ
۲۶	شرح تجرید الکلام	(حکمت- عربی)	ملا علی قوشچی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		متولی موقوفات مدرسه چهارباغ
۲۷	الشفاء	(حکمت- عربی)	شیخ ابوعلی سینا	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		متولی موقوفات مدرسه چهارباغ
۲۸	عوالی الالکی العزیزیه فی الاحادیث	(اخبار- عربی)	شیخ محمد بن زین الدین ابی الحسن علی معروف به ابن ابی الجمهور	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		تولیت آن با مدرس مدرسه چهارباغ
۲۹	عین الیقین ملقب به الانوار و الاسرار	(کلام- عربی)	فیض کاشانی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		تولیت آن را با مدرس مدرسه چهارباغ
۳۰	الغررو الدرر	(تفسیر- عربی)	سید مرتضی ذوالمجدین علم الهدی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		مدرس مدرسه چهارباغ
۳۱	القبسات	(فلسفه- عربی)	امیر محمدباقر داماد حسینی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		متولی مدرسه چهارباغ

۳۲	قواعد الاحکام	فقه- (عربی)	علامه حلی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		مدرس مدرسه چهارباغ	ضمیمه اجازه روایتی مولانا عبدالله بن مولانا محمد تقی مجلسی برای مولانا محمدعلی جرفادقانی که همان کاتب نسخه به خط مجیر در هفت صفحه است.
۳۳	کتاب الکافی	(اخبار- عربی)	تفه الاسلام کلینی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		مدرس مدرسه چهارباغ	
۳۴	کتاب فقه	فقه- (عربی)	نامعلوم	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		متولی موقوفات مدرسه چهارباغ	
۳۵	کتاب من لایحضره الفقیه	(اخبار- عربی)	شیخ صدوق	آقا محمدامین استیفاچی			
۳۶	کتاب من لایحضره الفقیه	(اخبار- عربی)	شیخ صدوق	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		متولی موقوفات مدرسه چهارباغ	
۳۷	کتاب من لایحضره الفقیه	(اخبار- عربی)	شیخ صدوق	بهرام بیک	ربیع الثاني ۱۱۰۶ق	اخوی بهرام بیک وصی واقف	
۳۸	کتاب من لایحضره الفقیه	(اخبار- عربی)	شیخ صدوق	احمد	ربیع الثاني ۱۱۰۶ق	اخوی بهرام بیک	
۳۹	کتاب من لایحضره الفقیه	(اخبار- عربی)	شیخ صدوق	کلیدار خزانة عامره حاجی الفت	۲۴ صفر ۱۱۴۴ق	میر محمد معصوم الحسینی و ذکور اولاد او	مهر واقف: «با مهر علی کمال الفت دارد»
۴۰	کشف اللثام عن قواعد الاحکام	فقه- (عربی)	مولانا محمدبنحسن اصفهانی معروف به فاضل هندی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب		متولی مدرسه چهارباغ	مشمول بر کتاب قضا است

۴۱	کفایه المومنین	(معجزات- فارسی)	محمد شریف خادم	امیرالدین محمد زاهدی طبیب	متولی موقوفات مدرسه چهارباغ
۴۲	کمال الدین و تمام النعمه	(احادیث- عربی)	شیخ صدوق	امیرالدین محمد زاهدی طبیب	
۴۳	مجمع البیان لعلوم القرآن	(تفسیر- عربی)	امین الاسلام ابوعلی فضل بن حسن بن فضل طبرسی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب	متولی موقوفات مدرسه چهارباغ
۴۴	مخزن الاسرار الفقهیه	(فقه- عربی)	آقا محمدعلی بن آقا محمدباقر هزار جریبی	صدر اصفهانی	۲۰ محرم ۱۲۵۴ق
۴۵	مدارک الاحکام فی شرح شرایع الاسلام	(فقه- عربی)	سید محمد بن علی بن حسین موسوی عاملی	پیش خدمت خزانه عامره حاجی محبت	میر محمدمعصوم بن عبدالحسین حسینی
۴۶	المصابیح یا المناهل	(فقه- عربی)	آقا سید محمد کربلایی طباطبایی	نواب شهنشاه زاده شیخ علی میرزا	شعبان ۱۲۳۴ق
۴۷	نهایه المرام فی شرح مختصر شرایع الاسلام	(فقه- عربی)	سید محمد بن علی بن حسین بن ابی الحسن حسینی عاملی	ریش سفید خزانه عامره حاجی محسن	۱۶ ذی القعدة ۱۱۲۴ق
۴۸	الوافی	(اخبار- عربی)	مولانا محمدمحسن فیض کاشانی	امیرالدین محمد زاهدی طبیب	مدرس مدرسه جدید سلطانی ۱۵ محرم ۱۱۴۴ق

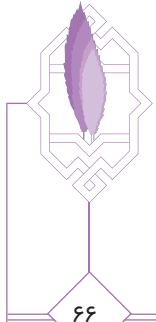

میر محمدحسین بن محمد حسینی خاتون آبادی در تاریخ غره ماه رمضان ۱۲۴۸ق شرحی در هامش صفحه وقفنامه نوشته است که این نسخه در دست غاصب بوده و او مرجوع کرده و تمامی کتب موقوفه هفتصد و پنجاه جلد بوده است و برخی از رقیبات موقوفه را یاد کرده است.	میر محمدجعفر ولد میر عبدالحسین خاتون آبادی	ربیع الاول ۱۱۲۴ق	آقا محبت پیش خدمت خزانه عامره	مولانا محمدمحسن فیض کاشانی	(اخبار- عربی)	الوافی	۴۹
بر کافه شیعیان اثنی عشری قربه الی الله و ثواب آن وقف را هدیه نمود بروج مقدس مطهر امام الجن و الانس ثامن الائمه النجباء در پایان قرآن «کتبه العبد الاقل محمدجعفر التبریزی فی ۱۰۱۱»	میر محمدمعصوم الحسینی بن میرعبدالحسین الحسینی	۱۰۱۱ق	آقا اخلاص			قرآن	۵۰
این نیم جزو کلام الله مجید را با پنجاه و نیم جزو دیگر بر کافه مومنین و مومنات که در ایام تعزیه و فاتحه خوانی و ایام و لیالی متبرکه	با خود واقف و بعد از آن با فرزندش آقا میرزا محمد و در صورت انقراض «با اعلم و اورع سادات خاتون آبادی ساکنین محله پای قلعه طبره اصفهان	۱۳۰۰ق	میرزا محمد علی سررشته دار			قرآن	۵۱

نقش زنان در وقف کتاب: در دوره صفویه، مانند ادوار دیگر اسلامی، زنان نقش فعالی در امور خیریه و وقف داشتند. این مشارکت نه تنها شامل املاک و مستغلات می‌شد، بلکه حوزه فرهنگ و علم، به خصوص وقف کتاب، را نیز در بر می‌گرفت. زنان متعلق به طبقات بالا (همسران شاهان، شاهزادگان، و حتی زنان متنفذ دربار) به دلیل دسترسی به ثروت و دارایی‌ها، منابع مالی قابل توجهی برای وقف در اختیار داشتند. وقف کتب نفیس، نسخ خطی مهم و حتی تأسیس کتابخانه‌های کوچک در مساجد، مدارس یا خانقاه‌ها از جمله فعالیت‌های آنان بود. زنان غالباً کتب مذهبی، تفسیری، فقهی و ادبی را وقف می‌کردند تا سهمی در ترویج علم و دین داشته باشند.

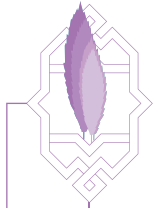
وقف نامه‌های کتاب، از طرف زنان

ش	نام نسخه	موضوع	مؤلف یا مترجم	واقف	سال وقف	تولیت	توضیحات
۱	الاستیصار فیما اختلف من الاخبار	(اخبار- عربی)	شیخ طوسی	وقفنامه‌های رانسا خانم بنت نواب مستطاب ..شاهقلی خان اعتماد الدوله سابق غفرله...»	ربیع الثانی ۱۱۲۹ق	میر سید محمد مدرس مدرسه مبارکه جدید سلطانی و بعد از آن بر اکبر اولاد ذکور میر محمدباقر والد علامی مشارالیه	
۲	بحار الانوار	(اخبار- عربی)	علامه مجلسی	موقوفه شاهزاده مریم بیگم	محرم ۱۱۲۵ق	متولی مدرسه مریم بیگم	
۳	تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل المسایل الشریعه	(اخبار- عربی)	شیخ حر عاملی	وقفنامه «نواب مریمی آداب فاطمی القاب ...مریم بیگم»	۱۱۱۶ق	تولیت پس از واقف با پادشاه وقت	جلد ششم به مهر واقف رسیده که نسخه در «مدرسه واقفه واقعه در خارج دروازه حسن آباد» باشد
۴	تهذیب الاحکام	(اخبار- عربی)	شیخ طوسی	وقفنامه بانویی از خاندان صفوی	شوال ۱۱۱۳ق		با کتب دیگر جهت مدرس سلیمانیه وقف شد

این مجلد را با سه مجلد دیگر آن و قرآن‌ها و صحیفه‌ها و کتب دیگر «بر سکنه حجرات مترددین مسجد واقعه در جنب دولتخانه مبارکه که خود بنا و تعمیر کرده‌اند» واقف نمود	۱۴ ذیقعدہ ۱۱۲۷ ق	واقف مریم بیگم شاهزاده صفوی	شیخ طوسی	(اخبار- عربی)	تهذیب الاحکام	۵
روی برگ اول ظاهراً به خط میر محمدصادق حسینی خاتون آبادی شرحی به این خلاصه نوشته است: «وفات مرحوم... والد... در شب جمعه چهاردهم ماه رجب یک ساعت از شب گذشته نیمه ماه رجب برحمت ایزدی پیوست سنه ۱۲۷۲	۱۴ رمضان ۱۲۶۵ ق	واقف «سیده نجیبه ام کلثوم بیگم بنت مرحمت و غفران پناه میرزا محمد سعید معروف بغیرت»	علامه مجلسی	(فضایل- فارسی)	جلاء العیون	۶

۷	کتاب الخصال	(وعظ- عربی)	شیخ صدوق	وقفنامه بدرالنساء خانم بنت نواب مستطاب شاهقلى خان اعتمادالدوله	ربيع الثانى ۱۱۲۹ق	مى‌رسيد محمد مدرس مدرسه مبارکه جديد سلطانى فرزند مير محمداقبر
۸	زبده البيان فى براهين احكام القرآن	(فقه- عربی)	مولانا احمد بن محمد اردبیلی محقق	وقفنامه حورى جهان بيگم مدعو به بيگم جونى دختر ميرزا مرتضى شيخ الاسلام	۵ شوال ۱۲۴۸ق	توليت با ميرزا على نقى اكبر اولاد حورى جهان بيگم بر حسب وصيت مرحومه مذكوره وقف نموده
۹	کتاب الكافى	(اخبار- عربی)	ثقهالاسلام كلينى	وقفنامه شرف جهان خانم دختر شاهقلى خان اعتمادالدوله	محرم ۱۱۲۹ق	مى‌رسيد محمد مدرس مدرسه مبارکه جديده سلطانى فرزند مير محمداقبر
۱۰	لسان الصدق	(لغت- عربی)	نامعلوم	وقفنامه «فاطمه سلطان خانم بنت نواب مستطاب... شاهقلى خان اعتمادالدوله	۱۱۲۹ق	توليت «داعى دوام دولت قاهره ابن على حضرت معصوم... مير محمد باقر طاب ثراه و بعد از آن بر غره العيونى برادر داعى»
۱۱	مفتاح الفلاح	(دعا- عربی)	شيخ بهابى	وقفنامه «بدرالنساء خانم بنت نواب مستطاب... جنت آرامگاه شاهقلى خان اعتمادالدوله	ربيع الثانى ۱۱۲۹ق	مير سيد محمد مدرس مدرسه مبارکه جديد سلطانى فرزند مير محمداقبر
۱۲	کتاب الوافى	(اخبار- عربی)	مولانا محمد محسن فيض کاشانى	وقفنامه «حميده خانم بنت مرحمت و مغفرت پناه نجف قلى بيگام»	شوال ۱۱۱۴ق	توليت آن را پس از واقف به مير محمدمعصوم فرزند مير عبدالحسين

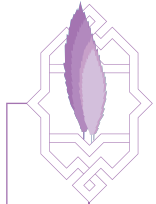
۱۳	قرآن		وقفنامه از خدیجه خانم	شعبان ۱۱۳۴ق	تولیت به میر محمد رضا ولد میر عبدالله خاتون آبادی و بعد از او به اکبر اولاد ذکور	برکافه شیعیان اثنی عشری و کاتب آن محمد صالح مشهدی الاصل و همدانی المسکن

توده‌های علاقه مند به علم: از واقفان کتاب را توده‌های علاقه مند به دانش تشکیل می‌دهند در این گروه همه قشر افراد وجود دارد اما بخش عمده این گروه را بازرگانان تشکیل می‌دادند. کتاب‌های بسیاری وجود دارد که بر روی آن نام واقفی با عنوان عمده‌التجار و امثال آن دیده می‌شود.

وقف‌نامه‌های کتاب، از طرف توده‌های علاقه‌مند به علم

ش	نام نسخه	موضوع	مؤلف یا مترجم	واقف	سال وقف	تولیت	توضیحات
۱	کتاب اثولوجیا (ارسطاطالیس)	(فلسفه- عربی)				وقف مدرسه چهارباغ	
۲	الاستبصار فیما اختلف من الاخبار	(اخبار- عربی)	شیخ طوسی	وقف اولاد ذکور و اولاد اولاد شیخ علی رودسری		کتابخانه مدرسه چهارباغ	
۳	الاستبصار فیما اختلف من الاخبار		شیخ طوسی		شنبه ۲۵ صفر ۱۱۷۲		روی برگ اوی شخصی نوشته است: «به تاریخ عصر روز شنبه ۲۵ صفر ۱۱۷۲ کتاب مزبور به تصرف درآمد» برای مدرسه چهارباغ

۴	ذخیره المعاد فی شرح الارشاد	(فقه- عربی)	مولانا محقق محمدباقر سبزواری			روی برگ اول نوشته شده که نسخه را از نساء حمام شاه استنساخ و وقف نموده است
۵	ذخیره المعاد فی شرح الارشاد	(فقه- عربی)	مولانا محقق محمدباقر سبزواری			نسخه را از نساء حمام شاه استنساخ و وقف نموده‌اند
۶	الروضه البهیة فی شرح اللعنه الدمشقیة	(فقه- عربی)	شهید ثانی زین الدین بن علی بن احمد عاملی	محرم ۱۲۶۲ق		کاتب محمدعلی بن محمدحسین نیریزی به پدرش هبه کرده و پدر آن را وقف کرده، مراتب هبه و وقف «که بر کافه طلاب علوم دینیة اصفهان وقف نموده»
۷	مجموعه شامل شش نسخه: ۱-تجرید الکلام ۲-رساله فی علم الحساب ۳-الترصیع و التجنیس فی معرفه البدیع ۴-بدیعیه ۵-شرح مقدمه مواردیحتیل المتین ۶-شرح الآجرومیة فی اصول علم العربیة		موسی بن علی بن راشد	۱۱۲۹ق		واقف برای طلاب نجف اشرف وقف کرده است
۸	قرآن		محمدتقیبولد محمد اسماعیل علاف			وقف شصت نیم جز قرآن برای مجالس تعزیه و ماه مبارک رمضان تولیت آن با واقف و بعد از فوت او با ارشد اولاد ذکور

وقف شصت نیم جز قرآن	تولیت آن با اولاد اصلح ذکور واقف	شعبان ۱۲۰۶ق	«آقا بزرگ بزاز ولد مرحمت و غفران پناه آقا لطیف کتایفروش ساکن محله حسینیه در کوچه پادری من محلات دارالسلطنه اصفهان»			قرآن	۹

نتیجه‌گیری

پیمایش مسیر تاریخی کتاب‌های وقفی مدرسه چهارباغ اصفهان، فراتر از یک بررسی صرفاً کتاب‌شناختی است؛ این امر در واقع مروری بر تعهد عمیق به دانش و نقش حیاتی افراد و نهادها در حفاظت از میراث مکتوب در بزنگاه‌های تاریخی است.

یافته‌های این پژوهش به روشنی نشان می‌دهد که اگرچه شاه سلطان حسین صفوی به عنوان واقف اصلی، بنای این گنجینه را پی نهاد و با وقف صدها جلد کتاب، بنیان علمی مدرسه چهارباغ را مستحکم کرد، اما حفظ این مجموعه عظیم در برابر حوادث دوران قاجار و پهلوی اول، مدیون بصیرت و اقدام جمعی از رجال دینی و فرهنگی بوده است. نقش سیدالعراقین در گردآوری، حفظ و مراقبت از این نسخ خطی برای بیش از هشتاد سال، برجسته‌ترین فصل این حفاظت تاریخی محسوب می‌شود.

اقدام علامه روضاتی در فهرست‌برداری دقیق این مجموعه در سال‌های ۵۳-۵۴ شمسی، علی‌رغم انتشار جزئیاتی از آن، یک تلاش علمی پیشگامانه بود که زمینه شناسایی بهتر نسخ را فراهم آورد.

نهایتاً، انتقال این مجموعه ارزشمند در سال ۱۳۹۱ شمسی به کتابخانه ملی ایران، نشان‌دهنده تحقق هدف غایی هر وقف موفق است: انتقال از مالکیت فردی یا محدود به نهادی دولتی با امکانات فنی و تخصصی لازم برای صیانت بلندمدت. بدین ترتیب، کتاب‌های وقفی مدرسه چهارباغ، با پیوند دادن سه دوره مهم تاریخی (صفویه، دوره حفاظتی سیدالعراقین و عصر نوین کتابخانه ملی)، از گزند فراموشی رها شده و همچنان به عنوان سندی زنده از فرهنگ وقف و دانش‌پروری در اصفهان بزرگ، میراث‌دار نام نیک واقفان خود باقی خواهند ماند.

کتاب نامه

- سپنتا، عبدالحسین (۱۳۴۶). *تاریخچه اوقاف اصفهان*، اصفهان: اداره کل اوقاف اصفهان.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۹۲). *دانشنامه تخت فولاد اصفهان*، زیر نظر اصغر منتظرالقائم، ج ۳، اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
- خاتون آبادی، سید حسین (بی تا). *انصان الطیبه*، مخطوط.
- قاسمی، رحیم (۱۳۸۶). *شرح مجموعه گل*، اصفهان: کانون پژوهش.
- مهدوی، سید مصلح الدین (بی تا). *دست نوشته ها*.
- روضاتی، سید محمدعلی (۱۴۰۲). *فهرست نسخه های خطی مجموعه سیدالعراقین*، به کوشش سید محمدحسین حکیم، مجموعه اوراق عتیق، تهران: بی جا.
- اسماعیلی، علی رضا (۱۳۸۴). *فراز از زندگی سیاسی حاج آقا نور الله اصفهانی به روایت اسناد*، اصفهان: انتشارات گل ها.
- رجائی، عبالمهدی (۱۳۸۶). *اصفهان از انقلاب مشروطه تا جنگ جهانی اول*، اصفهان: انتشارات سازمان فرهنگی اجتماعی شهرداری اصفهان.
- مهدوی، سید مصلح الدین (۱۳۶۷). *تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان در دو قرن اخیر*، سه جلد، قم: کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی..
-